

Новий Російсько-український словник

Вийшов з друку новий Російсько-український словник, текст якого підготовлений Інститутом мовознавства Академії наук УРСР (директор Інституту — дійсний член АН УРСР і член-кореспондент АН СРСР проф. Л. А. Булаховський, відповідальний редактор словника — дійсний член АН УРСР проф. М. Я. Калинович); матеріально-виробниче забезпечення словника, редакторсько-видавничі і друкарсько-видавничі роботи проведені Московським “издательством национальных и иностранных словарей” (відповідальний редактор видавництва — К. О. Марцишевська).

Ця лексикографічна робота являє собою творчий рапорт наукового колективу Інституту мовознавства радянському урядові і більшовицькій партії в дні великого всенародного свята — 30-річчя Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Словник містить у собі 80 тисячі слів.

В багатогранній мовній практиці українського народу, що виникає в процесі соціалістичного будівництва, потреба в Російсько-українському словнику відчувається чимдалі сильніше.

Новий словник і ставить собі завдання задовольнити всезростаючі вимоги української радянської громадськості до такого типу мовознавчої праці. Цей словник, безперечно, потрібний також представникам інших народів СРСР, особливо тим особам, які в своїй науковій чи практичній діяльності тією чи іншою мірою мають справу з українською мовою.

Сучасна українська літературна мова, з різноманітністю її стилів і жанрів, з широтою, багатством її лексики, гнучкістю і вправністю її фразеологічних зворотів та синтаксичних структур, не йде ні в яке порівняння із станом української літературної мови старих, дореволюційних часів. Це й зрозуміло: зовсім відмінні умови розвитку.

В листі трудящих УРСР великому вождю, батькові і вчителю Йосифу Віссаріоновичу Сталіну з нагоди 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції говориться:

“Тяжкого національного гніту зазнавала Україна в царській Росії. Українська культура, українська школа, література безжалісно придушувались. Царські міністри заборонили українську мову. Кращі сини народу — представники революційної соціал-демократії — більшу частину свого життя проводили в тюрмах, у засланні, на каторзі”.

Але царські міністри не в силі були придушити і знищити мову, українського народу. Навіть в умовах утисків з боку царського уряду українська літературна мова є великою силою і палкою пристрастю звучала в творах Т. Г. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки, П. Грабовського, які за прикладом російських революційно-демократичних письменників та громадських діячів і разом з ними

гнівним словом кликали трудящий народ на боротьбу проти царату, проти російських та українських поміщиків, капіталістів і інших експлуататорів.

Той факт, що українською літературною мовою в дореволюційні часи могли з'являтися художні твори Шевченка, Коцюбинського та інших демократичних письменників, знаходить своє пояснення в світлі незабутнього, геніального ленінського аналізу старого російського суспільства: “Є дві нації в кожній сучасній нації...” Передова, краща частина російської нації, зокрема її революційно-демократичні письменники і громадські діячі, незмінно і гаряче підтримувала розвиток української літературної мови, улаштувала видання творів українських письменників і всіляко сприяла поширенню українського слова.

Більшовицька партія, її вожді Ленін і Сталін ще в дореволюційні роки приділяли багато сил відстоюванню національних прав українського народу, його права на свою рідну мову, вказували і торували шляхи соціалістичної революції – єдино можливого способу вибороти ці права.

В ході свого історичного розвитку і формування українська літературна мова зазнала всебічного благодіючого впливу великої російської мови. Походячи з одного, східно-слов'янського кореня, відображаючи і стверджуючи споконвічну дружбу, і братній зв'язок російського та українського народів, їх мови на протязі століть розвивалися у взаємозв'язку і єдності.

В дореволюційні роки, однак, в силу згадуваних обставин, українська літературна мова не могла розвиватись всебічно, не могла виробити і розвинути такі, наприклад, стилі і жанри, як мова наукова, політична, ділова та інша; помітно розвинулись лише жанри побутової лексики, лексики і фразеології художніх творів.

Велика Жовтнева соціалістична революція розбила царську тюрму народів. Під проводом більшовицької партії, при безпосередньому піклуванні й увазі великих вождів В. І. Леніна і Й. В. Сталіна Радянська Україна в складі нашої Батьківщини – Радянського Союзу перетворилась з відсталого, напівколоніальної окраїни на могутню індустріально-колгоспну, висококультурну державу. Ленінсько-сталінська національна політика забезпечила бурхливий розвиток соціалістичної змістом, національної формою української культури, як і культур інших братніх народів СРСР. За 30 років розвитку в умовах УРСР українська літературна мова розквітла, розвинула всі свої жанри, незрівняно розширила свій лексичний фонд, збагатила фразеологічно-синтаксичні структури. На всій території возз'єднаної УРСР діє єдиний державний український правопис, затверджений Радою Міністрів УРСР.

Багата нова термінологія, лексичні і фразеологічні засоби наукової мови, мови публіцистики, законодавства, ділової мови та ін. фактично створені в українській мові тільки після Жовтня при найплідотворнішому сприянні російської мови.

Українські радянські письменники — майстри художнього слова О. Корнійчук, П. Тичина, М. Бажан, В. Сосюра, Л. Первомайський, І. Ле, І. Кочерга, О. Гончар, А. Малишко, А. Головка та інші дали українською мовою ряд яскравих творів, що відображають життя і боротьбу українського народу, його мову і культуру.

Ці великі успіхи в розвитку української мови досягнуті в жорстокій, непримиренній боротьбі українського народу під проводом партії Леніна–Сталіна — проти українського буржуазного націоналізму. Буржуазні націоналісти своєю ворожою, шкідницькою діяльністю в словниковій справі, в правописі, в художній літературі намагалися загальмувати розвиток української літературної мови, зруйнувати її братній зв'язок з великою російською мовою і спрямувати розвиток української літературної мови на націоналістичні манівці. Плазуючи перед буржуазних заходом, скрипники, шумські, хвильові, єфремови й інші спотворювали українську мову, намагалися прищепити їй неприродні для неї правописні й лексичні норми, синтаксичні звороти.

Під керівництвом Комуністичної партії український народ розгромив ворожі підступи буржуазних націоналістів, скеровані на підрив дружби і братерства народів СРСР, і очистив свою мову від націоналістичних перекручень.

Великі вожді народів Ленін і Сталін безпосередньо, особисто виявили багато піклування про розвиток української літературної мови. Говорячи в 1919 році про завдання радянського будівництва на Україні, В. І. Ленін давав членам більшовицької партії вказівки “...перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас”.

В час гострої боротьби більшовиків України під керівництвом Л. М. Кагановича проти контрреволюційного шумськизму-хвильовизму Й. В. Сталін у своєму історичному посланні тов. Л. М. Кагановичу та іншим членам ЦК КП(б)У, викриваючи підступні дії Шумського і Хвильового, ворожий зміст “мови Хвильового”, закликав комуністів боротися за те, щоб “...перетворити українську культуру, яка підіймається, і українську громадськість в культуру і громадськість **радянську**”.

Радянська громадськість вимагає від наукових працівників мови таких праць, які були б справжніми засобами розвитку соціалістичної змістом, національної формою культури. Ці вимоги радянська громадськість ставить, зокрема, і до лексикографічних, словникових робіт. З погляду цих вирослих вимог радянську громадськість ні в якій мірі не задовольняють старі, видані в дореволюційні часи, словники, наприклад, М. Левченка, М. Уманця та А. Спілки (Комара), що зовсім застаріли і стали непридатними для користування. Українська радянська громадськість викрила і відкинула так званий “академічний російсько-український словник” 1924 року, в якому проявлені відверті буржуазно-націоналістичні тенденції. Укладачі і редактори цього словника, в більшості буржуазно-націоналістичні мовознавці, вороги українського народу, всіляко ігнорували спорідненість і взаємозв'язок російської та

української мов. З української частини словника вони витравляли всі слова, тотожні з російськими, вводячи замість них спотворені терміни, вигадані, чужі живій українській мові слова. В словник був закритий доступ новій лексиці, особливо соціально-економічній і політичній, що виникла в радянську епоху. Ігнорувались семантичні зрушення, що відбулися в радянські часи.

Не задовольняє вимог сучасності і російсько-український словник Інституту мовознавства АН УРСР 1937 р., який не забезпечив потрібної повноти і різноманітності матеріалу, відтінків і відмінностей значень; в цьому словнику припущене в ряді випадків некритичне ставлення до націоналістичних перекирчень попередніх словників.

Новий Російсько-український словник ставить собі за мету відобразити в своїй українській частині багатства мови українського народу в їх справжньому, неспотвореному вигляді, відобразити великі досягнення, нові якості, вироблені українською мовою в радянську епоху.

Хоч цей словник і є найбільшим по обсягу за всі словники, що виходили до цього часу на Україні, він, звичайно, не може охопити всіх лексичних багатств російської мови. В ньому, в російській частині, охоплено основну, найуживанішу лексику і фразеологію сучасної російської мови. Із значною повнотою представлена в словнику лексика громадсько-політичних наук, радянської ділової мови, різноманітних галузей промислового і сільськогосподарського виробництва, культури і мистецтва, науки і освіти та ін. — тобто ті категорії лексики, що, як правильно зауважує відповідальний редактор словника М. Я. Калинович, “внаслідок розквіту в Радянському Союзі науки і освіти і дедалі більшого зростання різноманітних галузей фабрично-заводського виробництва стали невід’ємною частиною спільнонаціональної мови”.

Цей принцип добору лексичних категорій відповідає також принципам створення «Толкового словаря русского языка» за ред. проф. Д. М. Ушакова, який (словник) був одним із найкращих і найпридатніших посібників в роботі над російсько-українським словником.

Інститут мовознавства намагався в роботі над словником здійснити ті вимоги, які ще в 1921 році ставив до словника В. І. Ленін, тобто вимоги зразковості, сучасності, нового правопису.

В словник введені категорії лексики, що відображають повсякденне життя народів Радянського Союзу, їх творчу працю, їх переможну боротьбу у Великій Вітчизняній війні проти фашистської Німеччини. Деякі категорії лексики словника надають йому навіть рис радянської енциклопедичності: тут бачимо понад сто назв народів Радянського Союзу, найменування всіх союзних і автономних республік та областей СРСР, назви нейтральних і обласних міст і ін.

Інститут дбав про те, щоб українська частина словника якнайповніше охопила не тільки лексику, а й фразеологію сучасної української літературної мови, з найширшим використанням живої мови народних мас УРСР, а також лексичних і фразеологічних багатств літературно-мовної спадщини. Працівниками словника насамперед керувало прагнення, щоб українські відповідники до слів російської мови були правильні, точні, були взяті з цілком усталеної практики української літературної мови і були вільні від будь-яких націоналістичних чи інших ворожих перекручень.

Для характеристики лексичного матеріалу нового Російсько-українського словника наведемо кілька прикладів з деяких сфер.

1. Лексика громадсько-політична:

Совет — I рада; Верховный Совет СССР — Верховна Рада СРСР; Совет Министров СССР — Рада Міністрів СРСР; городской, сельский Совет — міська, сільська Рада; Советы — Ради; вся власть Советам — вся влада Радам; с'езд Советов — з'їзд Рад; педагогический совет — педагогічна рада.

Совет — II 1) (совещание) нарада; 2) (наставление) порада; (реже) рада; 3) (согласие) **уст.** згода; семейный совет — родинна (сімейна) нарада; держать совет — радитися; не послушаться совета — не послухатися (не послухати) поради; муж совета **арх.** державний муж; жить в совете **уст.** — жити в згоді; совет да любовь — згода та любов.

2. Лексика промислово-технічна:

Плавка **мет.** — плавка; (действие — обычно) плавлення.

Многостаночник **тех.** — багатостатник; -ница **тех.** — багатостатниця.

Спаренный **прич., прил.** 1) спарений; 2) спарований. Ср. спаривать 1-2; спаренная бригада, езда, ось **ж.-д.** — спарена бригада, їзда, вісь.

Комбайностроение — комбайнобудування і ін.

3. Із значною повнотою відбита **лексика сільськогосподарського виробництва;** в словник введені не тільки такі слова, як трактор, комбайн, а й такі, як автоплуг, бурякокопач, льонобралка, кукурудзодробарка, кормомішалка, картоплесортувалка, зерносушарка і назви багатьох інших машин, якими насичене наше механізоване колгоспне сільське господарство; значна частина лексики фіксує найменування людей колгоспної праці: тракторист, комбайнер, полевод, доярка, дояр, п'ятисотенниця і ін.

4. Лексика, що відбивав героїку Великої Вітчизняної війни, також посідає в словнику поважне місце:

Водружать, водрузить — водружати, і водрузити; водруженный — поставлений; знамя Победы водружено над Берлином — прапор Перемоги піднесено (піднесений,

піднято, піднятий) над Берліном; насмерть — на смерть; (до смерти) до смерті; стоять насмерть — стояти на смерть; катюша, самоходка і багато інших.

Словник дає багато фразеологічних зворотів, в яких слово розкривається в численних відтінках значень.

Інститут мовознавства прагнув відбити в цій лексикографічній праці ті плодотворні взаємозв'язки, що існують між російською та українською мовами, ту величезну допомогу, яку подає велика російська мова українській мові, як і мовам інших народів СРСР, що особливо яскраво виявляється також і при творенні словників.

В своїй доповіді на XIV з'їзді КП(б)У керівник більшовиків України М. С. Хрущов, характеризуючи значення російської мови для трудящих інших національностей, говорив:

“...тепер всі народи будуть вивчати російську мову, тому що російські робітники, насамперед робітники Пітера і робітники Москви, підняли в Жовтні 1917 року прапор повстання...

...народи всіх країн вивчають і будуть вивчати російську мову для того, щоб краще оволодіти вченням Леніна-Сталіна, навчитися перемагати своїх ворогів”.

Новий Російсько-український словник і є одна саме з тих мовознавчих праць, які ставлять собі за мету допомогти найширшим масам трудящих глибоко вивчити великі багатства російської і української мов радянської епохи.

* * *

Нова мовознавча праця, безперечно, знайде жвавий відгук наукових, письменницьких, учительських кіл, а також широкого читача, що допоможе вдосконаленню словника при перевиданні, а також в роботі над створенням українсько-російського словника.

І. Білодід,

кандидат філологічних наук.

Джерело: **Радянська Україна.** — 1948. — №22 (28 січня). — С. 4.